

1.

Sokszor hívták már írók a levélírás illúzióját segítségül, hogy annak, amit mondani akarnak, a személyesség hőmérsékletét adhassák. A fiktív levél szellemi vérátömlesztés. A személyes viszony vérbőségéből átömleszt az író néhány cseppet vagy néhány decit olvasójához való viszonyába, mert azt vérszegénynek érzi. Nekem e pillanatban e módszernek az ellenkezőjére van szükségem. Fiktív levél és valóságos írásmű helyett fiktív írásműre és valóságos levélre. Az indító ok, amely a módszer megfordítására késztet, hasonló az eredeti módszer indító okához – csak természetesen az ellenkezője annak. Valaki olyannak kell levelet írnom, aki saját személyességének gyújtópontjában él. Az ilyesmi a történelemben csak egyszer-számra fordul elő. A legtöbb ember egész életén át arra fordítja minden erejét, hogy ezt a gyújtópontot elkerülje; ezekről most nem is beszélek. Ezek mellett aztán minden nemzedékben akad néhány tucatnyi kivétel, aki saját személyességének gyújtópontjából él: a gyújtópontból, de nem a gyújtópontban. Saját személyességük gyújtópontjából merítik az energiát a látáshoz, a cselekvéshez, érzelmeikhez, gondolataikhoz, akaratukhoz. De látásuk, cselekvésük, akaratuk, gondolataik, érzelmeik befutják a teljes áramkört e gyújtópont és a gyújtóponton kívül eső valóság között. Személyiségük gyújtópontja életük kristályosodási pontja, nem pedig életük maga. Hogy a kettő közül melyik a teljesebb érték, melyik az egészségesebb – mind a szó etimológiai értelmében: mint egészség, mind pedig higiéniai értelmében: mint antiperverzio – az dönti el: milyen eszkatológiai szerepet tud betölteni az egyik és a másik. Az eszkatológiai szerep csak egyszerre jelentheti azt a szerepet, amit valaki önmaga megváltásában, a világ megváltásában és az én megváltásomban betölt – az enyémben, aki ezt a fiktív írásművet és valóságos levelet írom. És így ez a kritérium egybeesik egy másikkal: azt hogy a gyújtópontban élt, élet a tökéletesebb-e vagy a gyújtópontból élt, az dönti el, vajon az egyik vagy a másik gyengeségből vagy erőből fakad-e; vajon az, aki személyessége gyújtópontjában él, azért él-e ott, mert be van oda zárva, vagy azért, mert ebbe a pontba tudott gyűjteni mindent; és az, aki csak a gyújtópontból él, azért nem él-e a gyújtópontban, mert ki van rekesztve onnan, vagy pedig azért, mert elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy az áramkörben eszkatológiai szerepet töltsön be?

Ez a kérdés válaszra vár, és éppen a válasz kibontása az egyik vágány, amelyet ennek a fiktív írásműnek számára leraktam. Fusson rajta, ameddig tud. Vagy válasszon a többi vágányok között, amelyek sorra lerakódnak majd a számára. Mindegy: a vágányok mind ugyanarra az állomásra futnak be, ha igazat mondok; ha pedig nem tudok igazat mondani, teljesen közömbös nekem is, másnak is, hova futnak be. Ez persze érzéketlenség a kompozíció iránt; de annál jobb: mert ez az írásmű fiktív és csak az álarca mögött rejlő levél valóságos. És most még mindig magyarázatra szorul: miért kellett megfordítanom a fiktív levélírók módszerét?

Azért, mert valaki olyannak kell levelet írnom, aki saját személyességének gyújtópontjában él. Az ilyen élet túlságosan forró; és ez a közvetlen érintkezés szempontjából baj, mégpedig egyszerre két baj. Az egyik az, hogy az ilyen élet túlságosan forró; a másik az, hogy túlságosan hideg.

Miért volna elképzelhetetlen, hogy a hőmérséklet is görbe, akár a tér, és a legmagasabb hőfokon belekanyarodik a legalacsonyabb hőfokba? Lehetséges, hogy a fizikában ez a hipotézis keresztülvihető vagy fölösleges; a személyi viszonylatok területén mindenesetre keresztülvihető és szükséges. A legforróbb emberekből olyan hűvösség árad, hogy csak az tudja elviselni, aki maga is ilyen forró légkörben él. Vagy szemléletesebb hipotézissel: ezen a területen a hőmérséklet poláris, a plusz tízmillió fok egyben mínusz tízmillió fok is, a plusz egy fok, ugyanakkor mínusz egy fok is, és a mérsékelt meleg egyben mérsékelt hideg is. A hideg csak burka a melegnek; mindenki ugyanolyan forró belül, amilyen hideg kívül. És óvakodjunk az értelmetlenségtől, akiknek az érintése kellemes és nem hideg: nincs bennük melegség. „Bárha hideg volnál vagy meleg. De mivelhogy langyos vagy, se hideg, se meleg, kivetlek téged a számból.”

Annál tehát, akinek a levelet kell írnom, az a baj, hogy saját személyességének gyújtópontjában él és ez az élet túlságosan meleg és túlságosan hideg. Légkörében a szavak alaktalanra olvadnak és áthatolhatatlanul keménnyé fagynak. „Nem tudják megőrizni önmagukat a közvetlen közelség terrorjával szemben mert a közvetlen közelség az ilyen életben átcsap a mérhetetlen távolságba – és szavaink halmazállapota legfeljebb a pillanatonkénti kontrakciót és expanziót tudja, saját kontrakciójával és expanziójával követni, de. az ugyanazon pillanaton belüli összezsugorodást és kiterjedést már nem. És ezért itt arra van szükségem, hogy a távolságból ömlesszek át néhány arasznyit a közelségbe, a vérszegénységből néhány mínuszcseppet vagy mínuszdecit a vérbőségbe, a hűvösségből néhány fokot a forróságba, a közvetettségéből néhány álarcnyit a közvetlenségbe. Ez a temperálás avatja azt, ami itt következik, fiktív írásművé és valóságos levéllé. Ha az, amit közölni akarunk, még ahhoz is túl bizalmas természetű, hogy négy szemközti el lehessen mondani, leghelyesebb, ha mindenkit odainvitálunk a beszélgetéshez. Ez az a pillanat, mikor az intimitást csak a fiktív írásmű biztosíthatja.

2.

*"Ki az, aki elhomályosítja
az örök rendet tudatlan beszéddel?"
(Jób, 38, 2)*

Jób a szenvedés jogán kérdezi: mi a szenvedés értelme? Ezzel a kérdéssel elhomályosítja az örök rendet – kiderül, hogy a szenvedés jogán kutatni a szenvedés értelmét: tudatlan beszéd. Jób barátai a szenvedés joga nélkül magyarázzák a szenvedés értelmét. Ezzel a magyarázattal bűnt követnek el – kiderül, hogy a szenvedés joga nélkül magyarázni a szenvedést olyan bűn, amely alól csak az adhat feloldozást, aki a szenvedés jogán feltett kérdésével – a tudatlan beszéddel – elhomályosította az örök rendet: „mert csak az ő személyére tekintek, hogy retteneteset ne cselekedjem veletek, mivelhogy nem szóltatok felőlem igazán, mint az én szolgám Jób”.

A szenvedés nem elég jogcím arra, hogy a szenvedés értelmét kutassuk. Az viszont, akit nem

éget a szenvedés, és mégis kutatni meri a szenvedés értelmét: erkölcstelen.

Kinek van hát joga ahhoz, hogy kérdezze: mi a szenvedés értelme?

Megálljunk csak. Megtörténhetik, hogy egy kérdésre azért nem tudunk választ kapni, mert éppen ezt a kérdést tettük fel; éppen ezt és nem pedig egy másikat: nem azt, amelyik a válasz felé áramlik. Egy kérdés létezése végeredményben csak annyit fejez ki teljes biztonsággal, hogy valamilyen vonatkozása van a válasszal – azt azonban már nem, miféle vonatkozás ez. Megtörténhetik, hogy ez a vonatkozás merőben semleges; hogy a kérdés létezése csupán annyit jelent: itt állok, és a válasz, ha éppen kedve tartja, megtalálhat engem, én azonban egy tapodtat sem mozdulok ki a helyemről, hogy elébe menjek. Az is megtörténhet, hogy a kérdés vonatkozása a válaszra ellenséges, elhárító; a kérdés létezése ilyenkor annyit jelent: a válasz létezik, de minél távolabb vagyok tőle, annál jobb. Ez nem álló kérdés, mint az előbbi, hanem mozgó – de mozgása nem a válasz felé áramlik, hanem el a választól. Akit tehát nagyon érdekel egy kérdés, jól teszi, ha mielőtt rábízna tutaját a kérdés hullámaira, előbb jól megnézi, vajon nem ellenkező irányba viszik-e, mint ahova el szeretne jutni?

Kétségkívül azt szeretnénk tudni: kinek van joga ahhoz, hogy kérdezze, mi a szenvedés értelme? Ez előbbre való, mint a kanti ismeretelméleti kérdés; mert azt is magában foglalja: kinek van joga az ismeretelméleti kérdést feltenni? Ha nem tudjuk, kinek van joga a szenvedés értelmét kutatni, azt sem tudjuk, kinek van joga az ismeret lehetőségét kutatni (feltéve természetesen, hogy az ismeretnek egyáltalában van értelme, vagyis van valami köze az ember szükségleteihez) – (és itt megint feltéve, hogy az emberi szükségleteknek van valami közük az ember szenvedéséhez és boldogságához); és ha nem tudjuk, kinek van joga az ismeret lehetőségét kutatni, kitesszük magunkat annak a veszélynek, hogy olyanoktól fogadjuk el az ismeretelméleti kérdést és annak állítólagos választát, akiknek kérdése ellenséges vonatkozásban áll a válasszal, tehát nem közel visz hozzá, hanem messze elvezet tőle. De ez már mind túlmotiválása annak, miért szeretnénk azt, amit szeretnénk.

Kétségkívül azt szeretnénk tudni: kinek van joga ahhoz, hogy kérdezze, mi a szenvedés értelme; mert ha ezt nem tudjuk, minden kenetteljes, vagy cinikus, vagy nagyképű és szorgalmas szélhámos az orrunknál fogva vezethet, és nemcsak a falatot lothatja ki a szánkából és az erőt izmainkból, nemcsak önmagunk feletti hatalmunkat sikkaszthatja el, hogy az ő mifelettünk való hatalmát növelje, hanem szenvedélyünk tüzét alkalmatlanná teheti minden egyébire, mint arra, hogy pecsenyéjét megsüsse rajta, érzelmeinket és gondolatainkat eunuchokká és porkolábokká gyúrhatja át, hogy saját börtönünket őrizzék – elrabolhatja életünket, halálunkat és feltámadásunkat. Igen: így lehet a háziállat méltó társaként háziembert kitenyészteni. Nagyon is tudnunk kell tehát: kinek van joga ahhoz, hogy kérdezze, mi a szenvedés értelme?

És mert ilyen nagyon fontos a kérdés, nagyon bizalmatlanok vagyunk vele szemben. Félünk, hogy nem a válasz felé áramlik.

3.

Könnyen lehet például, hogy a kérdést inkább így kell feltennünk: kinek van joga ahhoz, hogy *ne* kérdezze, mi a szenvedés értelme? Ez persze nem őszinte kérdés. Gyanú és agresszió rejlik mögötte. Ugyanez a kérdés őszintén, a gyanút és agressziót felszínre hozva, így hangzik: van-e egyáltalában valakinek joga *nem* kérdezni, mi a szenvedés értelme? De ha a kérdésben kirajzolt tagadó válasz helyes (és mihelyt ez az agresszív gyanú megszületett bennünk, már menthetetlenül rabjai vagyunk ennek az elő-ítéletnek), dörömböl a kapun a szillogizmus. Senkinek sincs joga ahhoz, hogy *ne* kérdezze, mi a szenvedés értelme? De aki nem szenved, és mégis kutatni meri a szenvedés értelmét: erkölcstelen. Ergo: senkinek sincs joga *nem* szenvedni.

Siralmas, siralmas találkozás. Hát így kell viszontlátnom téged, óh szenvedés? Így kell viszontlátnom téged, óh Krisztus? A szillogizmus frakkjába öltöztetve? Dedukálnom kell a kereszthalált? Mint jól emlékszel (mi már alig emlékszünk rá), ez már megtörtént egyszer. Pilátus és az írástudók annak idején dedukálták a kereszthalálot. A paragrafusokból levezették, hogy kereszthalált kell halnod, és kísérletileg is bebizonyították, hogy következtetésük hibátlan volt. Nem vettek tudomást róla, hogy te szillogizmus nélkül is tudtad ezt, és hangosan, megmondtad; akinek füle volt a hallásra, hallhatta. De nekik nem volt füjük a hallásra, nekik a nem-hallásra volt füjük, és – csodálatos harmónia! – pontosan ilyen fültre volt szükségük ahhoz, hogy létjogosultságukat igazolhassák, és hogy neked igazad lehessen. Ha lett volna füjük a hallásra, fölöslegessé vált volna az egész fáradságuk, hogy kereszthalálot dedukálják; paragrafusok nélkül is megtudhatták volna, hogy kereszthalált fogsz halni. De ha lett volna füjük a hallásra, nem lett volna hangjuk a „feszítsd meg”-re, és az ő szillogizmusukkal együtt összeomlott volna a te jövőmondásod is. Csakhogy persze nincs ebben semmi rejtély – te sohasem szeretted a rejtélyeket, és bosszankodtál, mikor csodálkoztak a csodáidon. Nem azt mondtad-e éppen: mivel szillogizmusra van szükségetek ahhoz, hogy rájőjjetek: kereszthalált kell halnom, tehát kereszthalált fogok halni? És nem ezt mondtad-e ezzel: amíg szillogizmusra van szükségetek ahhoz, hogy rájőjjetek: senkinek sincs joga *nem* szenvedni, addig nem szűnik meg a szenvedésetek?

Leírom mindezt, mert le akarja írni a tollam, de közben szemöldököm összeráncolódik. Tudni akarom végre, mondja szemöldököm a tollamnak, miféle úrnak szolgálsz: az értelemnek-e vagy az értelemtagadásnak? Senki sem szolgálhat egyszerre két úrnak. Mert nagyon is fontos, hogy tudjuk: kinek van joga ahhoz, hogy kérdezze, mi a szenvedés értelme? És mert ilyen nagyon fontos, látnunk kell, angyal vezeti-e a tollat vagy ördög? Az angyalokat nehéz felismerni; tele vagyunk „jól sikerült angyalhamisítványokkal”, ahogy a szenvedésbe belepusztult magyar költő kifejezte. De az ördögöt roppant könnyű felismerni: az ördög mindig irracionalista.

Hát mi ez, ha nem az értelem tagadása? Ha nem az értelem tagadása, akkor az értelemtagadás tagadása. Az értelemnek a tagadások tüzeiben megérett igénlése. Értelmes csak az lehet, ami

szükségletet elégít ki. Egyetemes érvénnyel pedig csak az lehet értelmes, ami egyetemes érvényű szükségletet elégít ki. Persze, hogy nem a szillogizmusban van a baj. Baj akkor van, ha nem tudjuk, hogy szillogizmusunk melyik szükségletben vessen horgonyt. Dedukció annyiféle van, ahányféle alapszükséglet mellé lehet optálni. Mint dedukció mindegyik hibátlan is lehet, és mégis értelemtagadó, irracionálisztikus – ha az opció, amelyben le van horgonyozva, hibás.

Gyerekkoromban volt ám nekünk egy dedukciónk (a logikai kompendiumunkban lakott és mindenkit megugatott, aki csak arra járt), az hét nyelven beszélt; igaz, hogy valamennyin sületlenségeket. Minden ember halandó, Péter ember, tehát Péter is halandó. Ez persze csak illusztráció a dedukcióra, de akkoriban még sikerült megőriznem azt a születésemhez közelebb eső korban szerzett képességemet, hogy minden könyvben először a képeket nézzem meg, és a képeken keresztül próbáljam megérteni a szöveget is. És amit most mondani szeretnék erről a csodálatos dedukcióról, felettébb tudománytalan: csak egy éretlen gyermekkor emlékeit idézem fel. Az első emlékem az, hogy úgy jártam körül ezt a dedukciót, mint az áhítatos utazó az egyiptomi piramisokat. Impozáns volt. Olyan impozáns, hogy jó ideig nem is tudtam túljutni ezen az egy élményen: hogy imponáló. Abban, hogy tökéletesen megértsem, talán mind a mai napig megakadályozott ez a lehengerlő élmény. Ami pedig ennyire imponáló volt benne, az az első tétel fölényes biztonsága: minden ember halandó.

Később, mikor már eléggé összeszedtem magam legalább ahhoz, hogy eltakarjam a szemem, és így a dedukció imponáló volta mellett helyet szorítsak magamban még valami gondolat-félelnek, egyelőre csak egyet nem értettem (nem mintha minden mást értettem volna, de annyi lélekjelenlétem még nem volt, hogy többet ne értsek – mert a nemértés igazán nem a megértés privációja, hanem rendkívül fárasztóaktus; és nagyon sokszor éppen a megértés a nemértés privációja). Tehát egyelőre csak egyet nem értettem: ha ilyen imponálóan biztos az, hogy minden ember halandó (és kell, hogy ilyen imponálóan biztos legyen, mert hiszen egész piramist kell hordoznia) – ha ilyen lélegzetállítóan biztos, hogyan lehet a dedukció-piramis építőinek energiájuk, türelmük és kedvük ahhoz, hogy ezen az egyetlen ponton egy lépéssel is túlmenjenek?

Pihentető volt, mikor jóval később kezembe került egy hindu logikai kompendium, ugyancsak illusztrált kiadás. Nem azért volt pihentető, mert hindu volt, noha sokan tapasztalhattuk, hogy az európai szellem fáradtjai pihenni mennek Indiába; egyrészt azért, mert sokkal kevésbé fárasztó egy olyan szerelem, amelyben a szerelmeseket egymástól több ezer mérföld és több ezer év választja el; másrészt azért, mert azt remélik, hogy Indiában megtalálják a Semmit, amelyről feltételezik, hogy gyógyfürdő és amelyről az európai szellem a nyelv útmutatása nyomán azt állítja, hogy nincs. Tehát nekem nem azért volt pihentető India, 'mert ott van semmi, hanem azért, mert ott sincs Semmi, ellenben ott is van valami, sőt ott is egy valami és sok valami van; és az a valami, amiről most beszélek – egy hindu logikai kompendium, ugyancsak illusztrált kiadás –, pihentető volt, mert az illusztráció nem volt olyan lenyűgözően imponáló. A szillogizmus öt tagból állt, és az alap nem imponáló biztonságú általános tétel volt, hanem – maga a végeredmény,

amit a szillogizmus le akar vezetni. Ez az eljárás olyan ostobának látszik, hogy egy logikai kompendiumban, ahol minden azért izzad, hogy okosnak lássék, már magában véve is üdítő. Hiszen így fölöslegessé válik az egész fáradság, hogy a végeredményt dedukálják; szillogizmus nélkül is megtudhattuk volna a végeredményt. Olyan, mintha mi így kezdtük volna a saját szillogizmusunkat: senkinek sincs joga ahhoz, hogy ne szenvedjen; *aztán* nagy fáradságos dedukcióval megpróbáltunk volna rájönni ugyanerre: mert aki a szenvedés értelmét kutatja, anélkül, hogy szenvedne: erkölcstelen – viszont senkinek sincs joga nem kutatni a szenvedés értelmét – tehát senkinek sincs joga ahhoz, hogy ne szenvedjen. Vagy mintha Pilátusnak és az írástudóknak lett volna fülük a hallásra és így eleve tudták volna, hogy Krisztusnak kereszthalált kell halnia, és mégis, sőt ebből kiindulva dedukálták volna a paragrafusokból, hogy kereszthalált kell halnia – nem lett volna ez ostoba eljárás?

A hindu logikai kompendium illusztrációjában tehát az alap nem egy imponáló biztonságú általános tétel volt, hanem a végeredmény. Mégpedig valami egészen szerény végeredmény. Ami tehát a példát illeti, nem az, hogy: Péter halandó – mert hátha nem is halandó szegény? Ez már túlságosan impozáns kezdet volna és nehéz volna túljutni rajta – főleg Péternek. Mert ez az, amire láthatólag senki sem gondolt azok közül, akik az én csodálatraméltó gyerekkori kompendiumomat összeállították: hogy hátha Péter maga veszi véletlenül kezébe a képeskönyvet és a higgadt, érzelmektől mentes logikus gondolkodást azon az illusztráción keresztül kell elsajátítania, amely az ő halálát ábrázolja.

A hindu logikai kompendium ebből a szempontból előrelátóbb volt. Hagyta, hogy Péter nyugodjék békében – már tudniillik feltételezve, hogy Péter akkor nyugszik békében, ha nem ijesztgetik halandósággal. Mert mégis túlzás volna, ha a siralomházban a lelkész azzal búcsúzna este a halálraítéltektől: aludjék nyugodtan kedvesem, reggel jön magáért a hóhér. Nem, ennél sokkal előrelátóbb volt ez a hindu, logikai kompendium (ugyancsak illusztrált kiadás – ez fontos, mert képek nélkül a leleplezés is képtelenség). De előrelátóbb volt egyéb szempontból is. Illusztrációja nemcsak általában a dedukciónak, hanem a dedukció biztonságának is illusztrációja kívánt lenni. Semmi sem dedukálható biztosabban, mint az, amit már amúgy is biztosan tudunk. Ez a megállapítás nem valami mély, de talán hasznos. Utána kellene nézni, létezik-e egyáltalában olyan biztos dedukció, amely mást vezet le, mint amit már a dedukció előtt amúgy is biztosan tudunk. Az, hogy „utána nézni”; itt nem egyszerű germanizmus; mert ez a vizsgálat valóban csak úgy végezhető el, ha hagyjuk, hogy a dedukciós sor egész végeláthatatlan menete elvonuljon előttünk, és mikor a sor utolsó tagja is elvonult, mi utána baktatunk; hogy szemügyre vegyük: kihez is volt szerencsénk? Az a matematikus vagy logikus, aki jó arcmemóriának örvend, ilyenkor homlokára csap: „Hohó, hiszen ez az én öreg barátom, az Azonosság!” És akkor izgatottan előrefut, hogy megnézzé a többieket is a menetben és elálmélkodik: „No de ilyet! Hogy ezek hogy hasonlítanak egymásra! Hiszen az egész menet egyetlen család! Az öreg Azonosság fiai, unokái és dédunokái!” Úgy bizony, és ha nem család, akkor tükör-rendszer: az azonosság végtelen sok kisebb-nagyobb

tükörképe. Különböző méreteken és különböző pózokban vizontlátjuk bennük azt, amit már a dedukció előtt amúgy is biztosan tudtunk.

A csalás persze nyilvánvaló. Amit biztosan tudtunk már amúgy is, az a tükörképek eredetije volt és az is egy súlyos megszorítással: a tükörképek eredetije egy meghatározott méretben és egy meghatározott pózban. Nem tudtuk azonban, hogy ilyen méreteken és ilyen pózokban képes tükröződni. Akik az indiai gyógyfürdőt keresik, éppen azt remélik, hogy ha fejest ugranak a Semmi vizébe, nem fogja többé vakítani őket ez a sokféle tükrözés, ami fárasztó a szemüknek. A Semmi nem tükröződik, mert a Semmihez minden állítmány nemmel kapcsolódik. Mi azonban nem vesszük ennyire komolyan az indiai gyógyfürdő prospektusát, már csak azért sem, hogy Indiát magát – és benne az én hindu logikai kompendiumomat is – komolyan vehessük. Itt maradunk tehát és nézzük a tükrözést; sőt, ha lehet, részt is veszünk benne. Akkor megint az a kérdés: mit akarunk voltaképpen a szillogizmustól? Bántani-e vagy védeni?

Bántani? Semmi esetre. Azt akarjuk, hogy ő ne bántson minket.

Védeni? Semmi esetre. Azt akarjuk, hogy ő védjen minket.

De erősíteni! Erősíteni, hogy jobban védhessen minket.

Hiszen a szillogizmussal nincs semmi baj. Baj akkor van, ha nem tudjuk, hogy szillogizmusunk melyik szükségletben vessen horgonyt. Dedukció annyiféle van, ahányféle alapszükséglet mellé lehet optálni. Mint dedukció, mindegyik hibátlan lehet és mégis értelemtagadó, irracionális – ha az opció, amelyben le van horgonyozva, hibás, értelmetlen. Ebből indultunk ki utoljára és ez vezetett el a hindu kompendiumhoz. Azt mondtuk, ez a hindu logikai kompendium nemcsak azért előrelátóbb, mint az én bámulatos gyerekkori kompendiumom, mert nem azzal kezdi Péter logikai edzését, hogy elteszi láb alól (s aztán majd bosszankodik, hogy a gyermek se-hogy sem fejlődik), hanem azért is, mert illusztrációja nemcsak a dedukciónak általában, hanem a dedukció biztonságának is illusztrációja kíván lenni. Erre a biztonságra a dedukció nagyon kényes, és minden oka megvan erre. Mert ugyan mire megyünk vele, ha egy bizonytalan alaptételből sok más bizonytalan vagy még bizonytalanabb tételt vezetünk le?

De nézzük végre, mit mond a hindu dedukció? Az alaptétel nem izgalmos, de biztos; és ennek megfelelően a végeredmény is ugyanolyan biztos – sőt, mint tudjuk, teljességgel ugyanaz. Az én kedvenc dedukcióm belőle így hangzik:

A A hegyen tűz van.

B Mert a hegyen füst van.

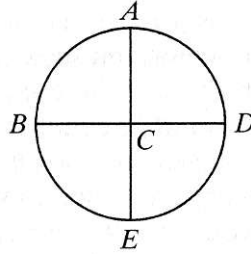
C Ahol füst van, ott tűz van.

D Márpedig a hegyen füst van.

E Tehát a hegyen tűz van.

Mi a különbség a két szillogizmus között?

Látszólag értelmetlen, formális eltérés az egész. A hindu dedukció utolsó három tétele azonos a mi Szerencsétlen Péterünk teljes dedukciójával. A hindu iskola (egyik a sok közül) nyitányként elébe biggyeszti még egyszer az utolsó két tételt, fordított sorrendben. Így szép szimmetrikus rendszert kapunk, középpontjában az általános tétellel:

A metszéspontokon sorjában helyezkednek el egymás után a tételek, látszólag minden geometriai hátsó gondolat nélkül, úgy, ahogy éppen következnek. Mégis, a logikai centrum – az általános tétel – a geometrikus rendszernek is centruma lesz, az azonos tételpárok pedig szimmetrikusan egymással szemben fekszenek: $A = E$, $B = D$.

Annak, akinek kellő érzéke van a formák és struktúrák harmóniája iránt, már ez is érdekes lehet. Elgondolkodhat annak jelentőségén, hogy logikai élményeink természetes struktúrája így megegyezik geometriai élményeink struktúrájával. De nem állíthatom, hogy számomra ezért volt elsősorban üdítő a hindu szillogizmus. Ne felejtjük el, hogy kezdődött a dolog. Úgy kezdődött, hogy mélységesen felháborított az a körmönfont ravaszság, amellyel az én gyerekkori kompendiumom behálózta és kizsákmányolta Pétert. Először elébe rakott egy imponáló biztonságú általános tételt: minden ember halandó. Íme az alapkö, mondta Péternek; házat építünk az emberiségnek, és ez lesz az alapkö; vidd és rakd le. A mit sem sejtő Péter vállára vette a súlyos terhet és vitte; hét mérföldnyire vitte, és majd leszakadt a válla, de azért csak vitte, mert maga is szeretett volna már az Emberiség Házában lakni. Hogy az alapkö éppen ez a tétel: „minden ember halandó”, fel sem tűnt Péternek. Imponáló, általános tétel – mi köze lehet neki az ilyen hűvös, előkelő általánosságához? A tétel csak minden emberről beszél, nem pedig Péterről. Ég és föld. Mikor végre sikerült leraknia az alapkövet és kissé kifújta magát, a szillogizmus ismét elébe rakott egy tételt: Péter ember. Íme a ház tartóoszlopa, vidd és helyezd el. Péter szerényen meghajolt. Tetszett neki, hogy róla sem feledkeznek meg; és valóban, ha jól meggondolja, ő csakugyan ember; mi rossz származhat az ilyen oszlopszatból? Vállára vette, elcipelte és szépen ráhelyezte az alapköre. Letörölte arcáról a verítéket és jelentkezett a tetőért – már csak a tető hiányzik és kész az Emberiség Háza. Ekkor történt a megdöbbentő fordulat. A szillogizmus mozdulatlan arccal elébe rakta a harmadik tételt: Péter halandó. Íme a tető, mondta Péternek; házat építünk az emberiségnek, és ez lesz a tető; vidd el és húzd fel az oszlopszatra. Most kész az Emberiség Háza és te meg fogsz halni. Péter pedig, szegény, szerencsétlen Péter, csak szédült és

hárogott. Hát ez a tető? Hogy éppen az ő halála a tető? De hát akkor minek volt az egész? Minek cipelt, dolgozott, verejtékezett, reménykedett? Mikor az Emberiség Házában ő sohasem fog lakni?

Naiv história, de néha a naivitásnak van igaza, és néha az a legnagyobb baj, hogy nem vagyunk elég naivak. Együgyű história, de néha jó, ha az ember együgyű – azt az egy ügyet legalább át tudja tekinteni. Péter például, mikor elérkezik saját halálához (és saját halálához az ember csak életében érkezhetik el), úgy láthatja, hogy nem is az ő históriája ostoba, hanem inkább az a szillogizmus, amely értelmesnek, vagyis célszerűnek találja, hogy célként tűzze ki saját céltalanságának bizonyítását. Ebben a tragikus pillanatban Péter úgy találhatja, hogy ebbe a szillogizmusba valahol logikai hiba csúszott. Ugyan hol? Ott, ahol kettéhasad, kétértelművé válik annak a szónak az értelme, hogy: „értelmes”. A kettéhasadás után az értelmes az egyik oldalon célszerűt jelent, a másik oldalon logikusát. Saját halálával szemtől-szembe állva Péter felteheti a kérdést: lehet-e logikus az, ami célszerűtlen, és célszerű az, ami illogikus?

Mondom, úgy kezdődött a dolog, hogy Péternek éreztem magam (hogy is ne éreztem volna magam annak, mikor ez a világ a péterek világa?), és felháborított az anonim logikának ez a cinikus kizsákmányoló manővere. Ezután került kezembe a hindu logika – és már az első pillanatban elbűvölt szillogizmusának logikai őszintesége. Tehát az, hogy úgy írja le a következtetést, *ahogy bennem valóban történik*. Ha a fáradt és bőrig ázott vándor tüzet keres, ahol kissé megmelegedhetik, és a hegyen füstöt pillant meg, ugyan mi lesz az első gondolata? Talán a büszke általános tétel, hogy „ahol füst van, ott tűz van”? Bevallom, én már sok vándorral találkoztam életemben, de ilyennel még soha. Akivel én találkoztam, ilyenkor így kiáltott fel: „A hegyen tűz van!” Mindjárt a végeredménnyel kezdte. A többire csak dialogikusan került sor (dialógusban mással vagy önmagával, nyílt vagy rejtett dialógusban) – és éppen a hindu szillogizmus sorrendjében. Itt lép jogiba a mi geometriai ábrázolásunk is. Ami a körben rejtett centrum, amelytől a periféria léte láthatatlanul függ, az a szillogizmusban is rejtett centrum – a dolgok törvényének latens, de mindenkor mozgósítható ismerete –, amelytől konkrét megfigyeléseink léte és megbízhatósága láthatatlanul függ. Ebből az intellektuális centrumból táplálkozik valamennyi érzéki észrevételünk is (máskülönben ezerszer láthatok tüzet és ezeregyedszer sem illeszthetem be a „tűzélmény” azonosságába; máskülönben sohasem tapasztalhatom, sohasem ismerhetem fel a tüzet; máskülönben nem léteznék nyelv, vagy ami ugyanaz, annyi egymásra visszavezethetetlen nyelv léteznék, ahány egyedi észrevétel). De maga ez az intellektuális centrum csak akkor lép elő rejtettségéből, ha külön hívom. Erre a hívásra nagyon sokszor szükség van: valahányszor nem pusztán a környezetemben, hanem a világban akarok tájékozódni vagy cselekedni. De az intellektuális centrumot mindig csak a perifériából, a konkrét jelenség őrhelyéből tudom hívni. Egy olyan általános tétel, amely külön hívás nélkül jelentkezik, éppolyan súlyos akadálya a megismerésnek, mint az általános törvény hiánya. Ezek a kérdés nélküli feleletek a szellemi halál szavai; ezek a szavak képezik a halál nyelvét; ezen a nyelven ismer meg a halál minket – és mindenki annak a hatalma alá kerül, aki meg-

ismeri őt. A hindu szillogizmus két utolsó, ismétlő tétele csak másodsorban szolgálja az ellenőrzés igényét. Elsősorban valóban a kör teljessége kedvéért van rájuk szükség: azért, hogy a centrumot bezárják a rejtettségbe és így megőrizték a törvény mobilitását, személyes megszólíthatóságát, érzékeny lüktetését.

Hogy a következtetésnek ez a személyes, logikai-érzelmi-érzéki őszintesége mennyire fontos, kiderül, ha megkíséreljük a mi Péterünk szomorú szillogizmusát átírni erre az érzékletesen őszinte logikai nyelvre. Ezen a nyelven ugyanis a következtetés valahogy így hangzik:

A Péter, meg kell halnod. Hagyj fel minden reménnyel.

B Mert hát ember vagy, Péter. Úgy kell neked, Péter.

C Márpedig minden embernek meg kell halni. Külön arra a célra születnek, hogy meghalhassanak.

D Te pedig ember vagy, Péter. Úgy kell neked, Péter.

E Ezért Péter, meg kell halnod. Hagyj fel minden reménnyel.

Igen, valahogy így. Hogy itt minden egyes tétel reflexióval bővített, kettős tétel, csak látszólag jelent eltérést a füstől tűzre következtető szillogizmustól. A módszer ugyanaz: az érzékletes logikai őszinteség módszere. Amott füstől és tűzről beszélt Péternek a következtetés; itt saját haláláról szól hozzá – és nem akadt még olyan péter, aki saját halálának bejelentését reflexió nélkül vette volna tudomásul és megelégedett volna azzal, hogy ezt a bejelentést szárazon regisztrálja és szabályszerűen iktassa. Ezért itt a reflexió elválaszthatatlan mozzanata az őszinte logikájú következtetésnek.

Az átírás előnye első pillantásra szembeszökő. Az őszinteség módszere itt is, mint mindig, leleplező módszer.

Ha ugyanis Pétert e szavakkal invitálják az Emberiség Házának építkezési munkálataihoz: „Péter, meg kell halnod, hagyj fel minden reménnyel!” – úgy Péter rögtön keresztüllát a szitán, és szépen köszöni az invitálást, de nem adja magát oda a játékhöz. Itt ugyanis nem csak a végén derül ki, hogy az Emberiség Háza nem Péter számára épül, mert Péterre nemcsak a kőműves, hanem Kőműves Kelemenné szerepe is vár, vagyis Déva várának az ő holttestére van szüksége ahhoz, hogy falai le ne omoljanak. Itt lelepleződik, hogy az alapkö ugyanaz, mint a tető: mind a kettő Péter halála. Itt Péternek eszébe sem juthat, hogy különbséget tegyen „minden ember” érdeke és saját érdeke között, mert mire ez eszébe juthatna – mire eljutna a büszke általános tételhez, amelyben ő személyesen nem szerepel –, már régen felhagyott minden reménnyel és becsapta a könyvet. Nem fárad fölöslegesen azzal, hogy végigrágja magát a szillogizmuson, mert az már az első tétel után elvesztette számára minden érdekességét: ezen az egy ponton képtelen túljutni. Az Emberiség Háza persze – ezt e1 kell ismernünk – így sohasem épül fel. De hát minek is épülne? Kinek is épülne? A mi világunk a péterek világa, és így amúgy sem akadna lakója a háznak.

Más volna természetesen a helyzet, ha az „értelmes” értelme nem hasadna ketté logikusra és célszerűre, ha tehát szillogizmusunk nem abból indulna ki, hogy logikus lehet az, ami célszerűt-

len és illogikus az, ami célszerű – ha szillogizmusunk valóságos szükségletben volna lehorgonyozva. Ha például ilyenformán épülne fel:

A Péter, neked szükséged van az örök életre. Ne mondj le róla, Péter!

B Mert ember vagy, Péter, aki nem tud belenyugodni a halálba. Ne is tagadd, Péter!

C Márpedig az embernek, aki nem tud belenyugodni a halálba, szüksége van az örök életre.

És jól teszi, ha nem mond le arról, amire ilyen mélyen szüksége van.

D Te pedig ember vagy, Péter, aki nem tud belenyugodni a halálba. Ne is tagadd, Péter!

E Ezért Péter, neked szükséged van az örök életre. Ne mondj le hát róla, Péter!

Nem, senki sem állíthatja, hogy egy ilyen átalakított (valóságos szükségletben lehorgonyozott) szillogizmus biztosítja Péternek az örök életet. Ehhez legalábbis az szükséges, hogy *valamennyi* szillogizmusunkat átalakítsuk, valamennyit Péterhez címezzük és valamennyit valóságos szükségletben horgonyozzuk le: legalábbis az szükséges, hogy megszüntessük az értelem énhasadását. De ne feledjük el, hogy a Péter halandóságáról szóló szillogizmus: illusztráció. Ez pedig nem azt jelenti, hogy „csupán” illusztráció, hanem éppen ellenkezőleg: azt jelenti, hogy szillogizmusunk és szükségleteink viszonyát ábrázolja. Egy olyan logikában, ahol a célszerűtlen nem lehet logikus és a célszerű nem lehet illogikus, szükséglet és szillogizmus úgy viszonylanak egymáshoz, mint kérdés és felelet. A szükséglet kérdez, a szillogizmus felel. A szükséglet azt kérdezi: hogyan elégíthető ki? – a szillogizmus pedig (mint a szillogizmusok összefüggő láncolatának egyik szeme) erre a kérdésre felel. Viszont egy olyan logikában, ahol logikus lehet, ami célszerűtlen és illogikus, ami célszerű, kikapcsoltuk a kérdezőt. Ezek a kérdés nélküli feleletek a szellemi halál szavai – nemcsak akkor, ha véletlenül Péter halandóságáról beszélnek, hanem minden esetben, bármiről is beszélnek. Ezek a szavak képezik a halál nyelvét (a halál *minden* megnyilvánulásának nyelvét), ezen a nyelven ismer meg a halál bennünket – és mindenki annak a hatalma alá kerül, aki őt megismeri. Ezért kellett éppen a Péter halandóságáról szóló szillogizmust illusztrációként választanunk. Ez a szillogizmus paradigmatis: uralkodó logikai kultúránk minden más szillogizmusa ezt az egyetlen alapdedukciót variálja. És ezért nem épült fel mind a mai napig az Emberiség Háza.